

עמלק

לאחר היכרותנו את העמדות הבסיסיות בסוגיית ההתנגשות שבין הלכה למוסר נעיין בפרשיה שעשויה להיחשב לב ההתנגשות – עמלק.
 לשם היכרות בסיסית ניתן לעיין בפרשיות התורה העוסקות בעמלק: שמות פרק יז פסוקים ח-טז. דברים פרק כה פסוקים יז-יט. את התמצית ההלכתית-מעשית ניתן לפגוש בדברי הרמב"ם:

ספר המצות להרמב"ם - מצות עשה - מצוה קפח

מצוה קפח - היא שצונו להכרית זרע עמלק בלבד משאר זרע עשו, זכרים ונקבות, קטנים וגדולים והוא אמרו יתברך: תמחה את זכר עמלק...

מה יכול להצדיק מצווה כזו? היש מקום לחפש צידוק? ואם לא נמצא? התגובה המסורתית המקובלת להתנגשות המוסרית העולה מפרשיה זו מנוסחת במקור הבא:

ר' צבי הירש לויין, פרקי אבות פרק א משנה א

לפעמים ציוותה התורה על מעשים אשר לא יעשו על פי מידת טבע האנושי ושכלו כלל, כמו שציוותה על מחיית עמלק להכרית מאדם עד בהמה והנטירה לדור דור, כי אל דעות ה' ועמו ישראל, על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו...כי מה שמפורש בתורה לא תשונה גם שיהיה נראה נגד דברי מוסר השכל – אל תמרו בו.

מה טיב ההכרעה שמציע הרב לויין? מהי התשתית האידיאולוגית-רציונאלית שלה? קו מחשבה הפוך מוצע במקור הבא:

הוגו ברגמן, השמים והארץ, תשכ"ט, עמוד כו.

העיקרון צריך להיות: בכל מקום בו מתנגש הנוסח המקודש עם הרגש המוסרי, עלי להקריב את הטקסט ולא את שכלי או את רגשי. כשנאמר לנו שם שאלוהים ציווה על מעשה המתנגד לרגשנו המוסרי מצווים אנו לענות: לא יתכן שאלוהים ציווה כזאת.

האם דרך זו לגיטימית מבחינה דתית? האם מותר למאן בצו אלוקים? האם הטלת דופי או ביקורת בצו העליון עשויה להתברר כצודקת? בפרשת עמלק מוצאים חז"ל הד לקול זה ושמים אותו בפיו של שאול. כדי להעמיד את הדין על מצע מוכר יש לעיין בספר שמואל א' פרק טו לפחות עד פסוק טו.

תלמוד בבלי מסכת יומא דף כב/ב

'ירב בנחל' [שמואל א טו ה] - אמר רבי מני: על עסקי נחל. בשעה, שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול: לך והכית את עמלק. אמר: ומה נפש אחת, אמרה תורה: הבא עגלה ערופה - כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה ואם אדם חטא בהמה מה חטאה ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו יצאה בת קול ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה.

שימו לב לטיעונו של שאול. הוא מעגן את תפיסתו בפרשיה מן התורה. ניתן לעיין שם [דברים פרק כא א-ט]. מה טוענת נגדו בת הקול [מי זו?] – מה הטעות של שאול? יש מקום להציץ ולהשוות בין שמואל א טו ג לבין שמואל א כב יח-יט.
 ישנם מספר מקורות המכניסים את פרשת עמלק לתוך הקשר יותר קונבנציונאלי. כל למשל הרמב"ם:

רמב"ם הלכות מלכים פרק ו

(א) אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה....

Comment [1a]: הרב צבי הירש לויין (ברלין), 1721-1800, רב הקהילה בברלין בימי צמיחתה של תנועת ההשכלה. על רקע רוח התקופה נדרש להציג את העמדה הרבנית שמנגד להשכלה. בניגוד לדרכם של רבני פולין ומזרח אירופה, שהעמידו קו תקיף הוא נקט קו מתון יחסית. העובדה שהוא בעצמו התייחס בחיוב להשכלה כללית - אם כי רק כאשר היא כפופה ללימוד תורה - הקלה עליו את העמידה מול טענות המשכילים, והוא הצליח בדרך כלל לעמוד על שלו.

Comment [2a]: פרופ' שמואל הוגו ברגמן (1883-1975), פילוסוף ישראלי, ואחד מאנשי הרוח הבולטים של הצינון. היה בין החברים בתנועת ברית שלום שדגלה באוטונומיה יהודית תחת משטר המנדט הבריטי. זכה פעמיים בפרס ישראל. פעם ראשונה במדעי הרוח בשנת 1954, ופעם נוספת ב-1974. על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה. השקפתו השפעה ממרטין בובר פרץ רוזנצוויג כמו גם מפילוסופים נוצרים ואינדיאנים.

גשר מפגשים חינוכיים

הקתדרה לערכי היהדות ע"ש בלשנר

(ד) ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות עושיין עמהם מלחמה והורגין ... שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר כן תעשה לכל ... וכן הוא אומר בעמלק תמחה את זכר עמלק. ומניין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו? שנאמר: לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם מכלל ששלחו להם לשלום ולא קבלו.

מהו החידוש ההלכתי הטמון בדברי הרמב"ם? מה הדבר מלמד על תפיסת עמלק והמאבק נגדו? באיזה סוג מאבק מדובר. רמז לדבר ניתן למצוא גם בדברי שמואל הנביא המשלים את מה שחיסר שאול. ראו בספר שמואל א פרק טו פסוקים לב-לג. שימו לב לדברי שמואל שם. מה הם מלמדים על טיב המלחמה נגד עמלק ומלכה? האם די בביאורים אלו כדי להשקיט את ההתנגשות בין המצווה לתביעות המוסר? לבחינת דרך נוספת נבנה קומות ראשונות. האם גם היום יש מצווה למחות את עמלק? – יש 'בעייה טכנית קטנה' כך קובע רבי יוסף באב"ד

Comment [3a]: רבי יוסף באב"ד (1801-1874) רב ופוסק בגליציה. מחבר ספר "מנחת חינוך". נפטר בתאריך העברי בו נולד - כ"ד אלול ה'תרל"ד.

Comment [4a]: מנחת חינוך הוא ספר המציע פירוש למדני לספר החינוך. הספר עובר על כל מצווה שמונה ספר החינוך ודן בה ובמקורות העוסקים בה בתלמוד ובראשונים. על אף שמגמתו המוצהרת של המחבר הייתה חקירה תאורטית ופילוסופית בהבנת יסודות המצוות, זכה ספרו בהכרה כסמכות הלכתית בפני עצמה, הכרותו נחשבות כבעלות תוקף והבנות מחודשות שהעלה להבנת התלמוד והראשונים משמשות כתקדימים עליהם סומכים פוסקי הלכה. לימוד ספר החינוך יחד עם המנחת חינוך נפוץ בשיבות רבות ובעבר היה נפוץ גם בקרב בעלי בתים. בגלל עניין הכבוד של רבי יוסף באב"ד הוא קיצר את הספר בעזרת ראשי ישיבות לא מקובלים רבים, כך שעלות הדפסתו תהיה קטנה יותר.

מנחת חינוך מצווה תרד אות א

והאידנא [=ועכשיו] אין אנו מצויים בזה, כי כבר עלה סנהריב [מלך אשור במאה ה-7 לפני סה"נ] ובלבל את העולם וכל דפריש מרובא פריש [וכל הפרוש מן הרוב הוא פורש].

מדוע אין אפשרות לקיים את המצווה היום? היש להצטער כי אבדנו מצווה מן התורה? ניתן לדלות תשובה מדבריו של הרב קוק בתחום אחר:

אגרות ראי"ה ח"א עמוד כ

ומניעת היכולת היא לנו לעדה [=להוכחה] על חפץ ד'... וכשיש מניעות כאלה הננו מרוצים בזה, מפני שאנו מכירים שכך הוא רצון ההשגחה העליונה בעיתים כאלה.

מהו היסוד ההגותי ומהי ההשלכה המעשית העולה מגישה זו של הרב קוק? הליכה רחוק יותר עם קו מחשבה זה ניתן למצוא במקור הבא. הרב קוק מבחין בין עבר [הימים הראשונים] לבין ההווה בו ניתן לחוש את רוח 'העתיד'.

אורות הקדש ח"ב עמודים תקמז-תקמה

בימים הראשונים היה השכל הכללי של האנושיות פחות מפותח, וחפצו היה גם כן יותר ברברי. אז היה החזון האלהי כולו נועד לדחות את השכל הסורר, המשועבד רק להחפצים הבהמים בכללות החברה האנושית. בעבר היה הטבע והרצון האנושי יותר פראי ממה שהוא כעת, ולימים הבאים יהיה יותר נח וטוב מההווה. בעבר היתה מהות התורה והמוסר פונה ביותר לביטול כח הרצון הטבעי, מפני שהרע היה מרובה בו, ולעתיד הולך הדבר ומקבל צורה חדשה, עד שהדרישה של החופש הרצוני תובעת תביעות מוסריות שיניחו את הרחבתה המבוקשת, שאז תראה כמה טובה צפונה בה.

במה מתחולל השינוי לאור הפער בין העבר להווה? אל תחפפו: במה מתחולל השינוי? הערה דומה ניתן לפגוש דרך השוואת תיאור האל בתורה לבין קליטתו על ידי חז"ל. כידוע ביקש משה לדעת את דרכי ה'. וה' נענה לו והתגלה לפניו כפי שמתואר בספר שמות פרק לד פסוקים ו-ז. השוו את האמור שם עם המונח 13 מידות שנכנס כחלק בלתי נפרד לסדר התפילה:

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא ו - את קרבני לחמי ד"ה [א] אם ארעב

א"ר סימון שלש עשרה מידות של רחמים כתוב בו בקדוש ברוך הוא, הדא הוא דכתיב [=זהו שכתוב] ויעבר י"י על פניו ויקרא י"י י"י אל רחום וחנן אך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחסא ונקה (שמות לד: ז)

מה העיקרון המבחין בין שני המקורות? היכן האבחנה זועקת לשמים? מה משמעותה של ההבחנה?

שינוי נוסף, שהוא פרי של תנאי חיים אחרים אך גם של תרבות ותורות דתיות מתחדשות, מתחולל בסוגיית עמלק. העולם החסידי לוקח פרשה זו ומעתיק את הזירה שלה. ראו דוגמאות ספורות:

ספר קדושת לוי - פרשת עקב

וזכירת עמלק הוא נגד נפש כי שם אחיזתו

ספר עבודת ישראל - פרשת זכור

כי עיקר ענין עמלק הוא היצר הרע צורר כל אדם...

שפת אמת ספר שמות - לפורים - שנת [תרל"א]

אא"ז מו"ר זצלה"ה הגיד פ"י נקהלו ועמוד על נפשם. כמ"ש בקבלת התורה הקהל לי את כו'. ואז נקהלו מעצמן במסירת נפשם. כי מחיית עמלק הוא במס"נ להיות בטל אל הנקודה חיות.

דוגמא חריפה לשינוי תובחן דרך היחס המשתנה בין שתי המצוות הקשורות לעמלק: זכירה ומחיה. באופן פשוט היחס ביניהם הוא כשיטת הרמב"ם:

ספר המצות להרמב"ם - מצות עשה - מצוה קפט

מצוה קפט - היא שצונו לזכור מה שעשה לנו עמלק מהקדימו להרע לנו ושנאמר זה בכל עת ועת ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו ונזרז העם לשנוא אותו עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש שנאתו ותחסר מהנפשות עם אורך הזמן והוא אמרו ית' זכור את אשר עשה לך עמלק ולשון ספרי זכור את אשר עשה לך בפה לא תשכח בלב כלומר אמור מאמרים בפיו שיחייבו בני אדם שלא תסור שנאתו מהלבבות... הלא תראה שמואל הנביא כשהתחיל לעשות המצוה הזאת איך עשה שהוא זכר תחלה מעשהו הרע ואחר כך צוה להרגם והוא אמרו ית' פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל

אולם בחסידות נבנה יחס שונה:

שפת אמת ספר שמות - פרשת זכור - [תרס"ב]:

וכפי מה שזוכרין שנאת עמלק כך זוכין לאור התורה והראשית:

שבת יומא דזכירה. וע"י השבת זוכין בנ"י לזכירה. וכמו כן ע"י מחיית עמלק בא זכירה. לכן כ' תמחה כו' זכר עמלק כו' לא תשכח. שכשימחה שמו של עמלק יהי' הזכירה בשלימות. כי כל מלחמת עמלק להשכיח מבנ"י התורה ולהתדבק בהבלי עולם שזה בחי' השכחה היפוך השבת שהוא השבתת מלאכה וזכירת הקדושה:

אחד היישומים לדרך זו תוקף [או עוקף] גם את הדילמה שלנו:

דרשות אל עמי ח"ג, הרב אביגדור עמיאל, עמודים קלג - קמג

ה' יתברך אינו אוהב מלחמות ואדרבה שלום של הקב"ה, אכן מלחמה אחת הכריז למלחמת מצוה, זו היא המלחמה עם עמלק, המלחמה נגד המלחמות בכלל... עמלק... זכה בסיף וישראל בספר ומלחמה תמידית בעולם בין הסיף והספר... באיזה אמצעים אנו לוחמים עם העמלקות ועם כל בעלי הסיף למיניהם?... שטית היהדות, כי אין קטגור נעשה סגור, את הטיור לא נוכל להסיר מן העולם על ידי טירור מצד שני, ועל כן אין לוחמים ביד חזקה על ידי יד חזקה ואין לוחמים עם הסיף על ידי הסיף. כתוב זאת זכרון בספר...

גם בעמלק מדגשת התורה בעיקר את ה'זכר עמלק' מה שנעשה העמלקות לזכר, לקולטורא, לאידיאל נאצל... ואת זכר עמלק זה מצוה עלינו למחות.

האם פרשנות מסוג זה יכולה לעמוד? מה חסר בה כדי שתשרוד? מה ניתן באמת לבאר?

Comment [5a]: משה אביגדור עמיאל (1883-1946) רב דיין והוגה דעות. מראשי הצינונת הדתית והזרם הוותיק לאומי. כיהן כרבה הראשי של תל אביב. התאפיין במקוריות מחשבתית שבאה לידי ביטוי ביצירותיו ההלכתיות והמחשבתיות ואף בעמדותיו הציבוריות בתקופתו התוססת.

גשר מפגשים חינוכיים

הקתדרה לערכי היהדות ע"ש בלשנר